

„ДНЕВНИК“^{*)}

(ОД 7 ДО 27 МАЈА 1947)

7 мај 1942

Према добивеном задатку два борца из Кочанске ударне чете извршили су ноћас у 1 час препад на непријатеља, који се утврдио на врху Уздомира и повратили се здраво. Довољно је било, само, да ова два друга, из непосредне близине, опале на непријатеља свега неколико метака, да он отпочне да туче наше положаје пакленом ватром из свих оруђа — како са Уздомира, тако и из Никшића и свих околних утврђења. С обзиром да нијесу штедјели свијетлећу муницију, добијао се утисак као да се врх Уздомира претворио у неку буктињу. Ова интензивна непријатељска ватра трајала је све до 2 часа, а послије се повремено понављало извјесно пуцање, само толико, колико би њим разбијали сопствени страх.

Из Милочана смо пошли за Мали Брезовик и тамо стигли у 4 часа. По доласку одмах смо послали патролу ради повезивања са својом 1 четом. — Људство дан користи за одмор и спавање. Око 9 часова стигао је друг Љ. В. и са њим смо продискутовали питање снабдијевања батаљона храном, које сваки дан постаје све теже. Непријатељски авиони су извиђали наше положаје и села окол.

У 18 часова сам присуствовао четној конференцији код 3 чете. Око 21 час непријатељ је тукао комбинованом ватром наше положаје и овакву бубњаву поновио још два пута у току ноћи. Од овога шемлука се не гине. Непријатељ троши опромне количине муниције и она мјеста која засипа, јако миришу на барут. Вјероватно да је ово срачунато као мјера која треба да утиче на људе слабих живаца. Из Штаба одреда, око 23 часа, добили смо још 19 другова и другарица, које сам одмах распоредио по четам и упутио на њихова мјеста.

*) Овај дневник друга Брковића објављиваћемо у наставцима у свом часопису, јер је он врло интересант за проучавање догађаја у никшићком крају у току најжешћих борби наших јединица против Италијана и четника 1942 године. Нека имена обиљежена у дневнику само почетним словима имена и преимена, није ни сам аутор још успио да објасни на кога се то односи, али ћемо на крају и то објаснити кад аутор потпуно среди свој дневник.

8 мај 1942

Са друговима Војом Ш. и командиром 3 чете извршио сам обилазак терена, који треба да посједне 3 чета. Одредили смо мјеста гдје треба поставити тешки мигралез и одјељење бадача. Исто тако сложили смо се да на овом положају треба изградити шанчеве.

Послао сам детаљан извјештај Штабу одреда. У 16 часова одржали смо састанак Штапске партиске ћелије. — Стражар Којо је у 21 час пуцао на нешто — и морали смо дати узбуну, а није искључено да се од нечега препао, па онако напразно испалио метак.

9 мај 1942

Опет је непријатељ, у 4 часа изјутра, почео да туче наше положаје ватром из свих оруђа — како из околине, тако и из града. Одмах смо упутили на положај све људство 3 чете. Чим се послије два сата ватра смањила, повукли смо људе са положаја да се одмарају и уче. Мој замјеник друг Војо Ш. у 11 часова одржао је предавање о колективизацији у СССР-у, са питањима и дискусијом.

Непријатељ је направио испад у правцу Жировнице и Лаза, а са три тенка у правцу Ханова Змајевића. Према извјештају предали су се пет стражара Ловћенаца.

Око 12 часова стигао је друг Божо Лазаревић да врши дужност команданта батаљона, пошто је друг Димитрије морао поћи у болницу ради лијечења ране. Послије подне смо обилазили положај 3 чете, тражећи подесније мјесто за бачач.

И данас смо послали извјештај Штабу одреда. Издвојили смо Штаб батаљона од логора 3 чете. Скоро три сата, наиме, све до пола ноћи, присуствовао сам састанку женског актива у батаљону.

10 мај 1942

Од пола ноћи па до четири часа изјутра трајао је састанак батаљонског партиског бироа, и тек тада сам легао да спавам и опет у седам часова устао. Поред осталих текућих послова, спремио сам и послао извјештај Штабу одреда. Читаво послије подне, па све до 20 часова увече, писао сам чланак. „Политичка ситуација“ за „Ударник“.

Предвече је непријатељ тукао артиљеријом и бачачима наш положај. Талијани и четници су заузели Рубеже, па с обзиром на ово ми смо морали да израдимо нови план о посиједању положаја и да повучемо уназад неке своје истурене дјелове.

Долазила је у Штаб једна група сељака који су избјегли из Глибавца у Товић и траже од нас савјет шта да раде, да ли да се врате својим кућама, а самим тим и предају непријатељу у руке. Пошто смо ово питање продискутовали, заказали смо за сјутра у Товићу конференцију са свим избјеглим сељацима, који се тамо на-

лазе. Милосав је донио из Штаба одреда 200 т. метака за пушкo-митраљез.

11 мај 1942

И данас сам опет послао извјештај Штабу одреда. У 12 часова пошао сам у Товић на конференцију са Глибавчанима, али је нијесмо могли одржати, јер се већина људи већ била разишла и ми смо, са једно 15 њих само, успјели да разговарамо, а и ови су одлучили да се врате у село.

Артиљерија је тукла Товић. Борба се водила у правцу Граца. Тек око 18 и по часова вратили смо се у логор и то преко села Границе, јер је дио Товића, који је изложен према Никшићу, био тучен јаком артиљериском ватром. Непријатељ је запалио двије куће у Заврху. Поново сам у 21 час послао извјештај Штабу одреда. Непријатељ је у правцу наших положаја испалио 3 светлећа метка, а у 22 часа отворио паклену ватру.

Добили смо извјештај да се нехотично ранио ударник Данило Мићовић. Издали смо наређење командама чета да сјутра у 2 часа појседну положај.

12 мај 1942

У 3 часа је стигао курир од Ловћенске чете и донио извјештај да су Галијани посјели Градац и да су још заузели једну чуку у правцу врха Товића. Ловћенци су се повукли изнад школе у Лукову. Даље у извјештају стоји, да је непријатељ врло јак — ско 3.000 војника, с тенковима и блиндираним колима. Поправио је пут до Граца. У вези са овим ми смо издали наређење да се наше чете повлаче у правцу Шавног Брда — кота 830, и да се тамо посједну положаји. У правцу нових положаја, 2 и 3 чета кренуле су у 4 и по часа. Послали смо извјештај о развоју догађаја Штабу одреда. Пошто смо све отпремили, последњи је кренуо у 5 часова Штаб батаљона и, уствари, до села Границе био патрола заштитница. Око седам часова стигли смо на Шавно Брдо. Чете су одмах посјеле одређене положаје.

У 11 часова друг Божо и ја обишли смо читав терен, који посиједа наша 2 и 3 чета и тек смо се вратили у 15 часова. Увече смо одржали састанак свих партиских активиста 2 и 3 чете и Штаб батаљона, на којему је објашњавана политичка ситуација. Од 22 часа, па до пола ноћи, одржали смо приредбу у Великом Орачу. Прије читања вијести, ја сам говорио о политичкој ситуацији. Биле су и три рецитације, двије хорске пјесме и један скеч о петој колони.

13 мај 1942

Са командантима и политичким комесарима 2 и 3 чете одржали смо састанак у 6 часова и продискутовали питање посиједања положаја, и, уопште, распореда наших снага, а у 8 часова по истим питањима смо дискутовали са командиром и комесаром 1 чете.

У 10 часова наишао је у Штаб батаљона друг Блажо Јовановић, замјеник политичког комесара Главног штаба. У 11 часова послао сам извјештај Штабу одреда о стању на положајима. У 13 и по часова отпратио сам друга Блажа до села Рађево, а потом обишао Брезову Главу, гдје смо још раније поставили баџач, тешки митраљез и један вод 3 чете. Са ове коте смо осматрали кретање непријатеља и паљевину Драговољића. Сваки додир и разговор са људима користи се у циљу разјашњавања политичке ситуације и даљег развоја догађаја. Наше повлачење тешко пада неким борцима. Они се плаше за своје породице. Мора се стално објашњавати партизански начин ратовања и његов значај у овој ситуацији, када огромне непријатељске снаге, модерно опремљене и наоружане, наваљују на нас.

14 мај 1942

Примили смо у батаљон Милену П. Перутовић и Димитрију Лабудовића. Тражили смо од свих својих чета да прикупе извјештне прилоге у муницији за Ловћенце. Наша 1 чета јавља да има 3120 пушчаних метака, 627 за тешки митраљез и 15 бомби. Око 11 часова вратио се друг Димитрије из болнице. Дошла је и другарица Вј. К. из О. К. СКОЈ-а, У 14 часова дошао је друг Вељко из О. К.-а КПЈ Никшић и одржали смо састанак батаљонског бироа, који је трајао три часа. На састанку су се расправљала разна текућа питања, а нарочито је подвлачен значај задатака који се пред нама налазе, с обзиром на војну ситуацију на нашем терену.

15 мај 1942

Јутрос сам писао извјештај Штабу одреда. Већ почињу неки да губе перспективу. У току ноћи су нам дезертирале Ђорђеје Радуловић и Шпиро Андрић, а у зору Илија Дамњановић, који је на стражарском мјесту оставио пушку и шаторско крило. Ухапсили смо оца Шпира Андрића, који му је, изгледа, донио поруку да бјежи. У 14 часова пошли смо Димитрија, Војо и ја 1 чети и пред стројем јој саопштили Заповијест Врховног команданта друга Тита. . . . Друг Димитрија је прочитао Заповијест и дао кратка објашњења, а послје њега смо говорили о политичкој ситуацији ја и Војо Ш. Из 1 чете смо се вратили око 19 часова.

Вј. К., пошто је одржала састанке са омладином по четама, вратила се натраг. Радио сам „Бројни преглед” батаљона, јер га морамо, кад буде готов, доставити Штабу одреда.

16 мај 1942

До ручка сам завршио извјештај по обрасцу „Бројни преглед”. Послје подне смо били код 2 чете и пред стројем јој саопштили Заповијест друга Тита. Као и код 1 чете, користили смо прилику Војо Ш. и ја, и говорили људима о политичкој ситуацији и задацима који стоје пред свима борцима за народно ослобо-

ђење. Пошто је ово завршено, чета је имала по распореду рада занимање, и ми смо једно вријеме посматрали извођење обуке. Око 18 часова стигао је нама друг Блажо Јовановић са састанка који је одржао са свим члановима Партије у 3 чети. Баш у ово вријеме прошетала су се два тенка и два блиндирана аутомобила дијелом комуникације Горње Поље—Јасеново Поље до споменика Чоловића, а касније се вратили натраг.

Патрола 1 чете, која је вршила осматрање из гробља код Горњепољске цркве, повукла се под заштитом мрака и поднијела извјештај. У вези са испадом који је направио непријатељ са тенковима и блиндираним колима, наредили смо команди 1 чете да одмах пошаље један вод, којему треба да стави у задатак, да онеспособи за саобраћај дио комуникације Горње Поље — Јасеново Поље; да на више мјеста постави препреке и засједе.

17 мај 1942

Одржали смо састанак партиског бироа у батаљону, којему је присуствовао и друг Блажо. Поред осталог, на састанку је дискутовано и о извјесним појавама, које долазе до изражаја код неких чланова Партије, а које помало личе на панику. У току састанка добили смо извјештај од команде 3 чете, да је дјелство непријатељске артиљерије и бацача усмјерено на њихов положај. а нарочито туку Брезову Главу. Непријатељ се креће из Лукова према Ивању и Буковику.

Састанак батаљонског бироа завршен је у 10 часова. Наши са Брезове Главе, наиме, вод 3 чете, митраљеско и бацачко одјељење нијесу давали отпора и повукли су се са положаја у 11 часова. Приликом повлачења у Рађеву је убијен коњ, на којему је био натоварен тешки бацач, и он је, на том мјесту, остао у међупростору. Мораћемо организовати његово извлачење, чим се смркне. Изгледа да је вођа бацача Алекса Мишуровић оставио све и отступио некуд у правцу Јасенова Поља. Исто тако, још се није јавио ни П. Од., који је био на бацачу. У 1 воду 3 чете негодују људи због тога што данас нијесу добили ручак. Око 16 часова јавили су из Штаба одреда, да су нам додјелили још један бацач са већим бројем мина. Наредили смо да га прими 1 чета и да за вођу одреди друга Петра Перутовића.

На захтјев Главног штаба, послали смо извјештај о томе, које положаје држи непријатељ, као и распоред снага нашег батаљона према њему. У 17 часова обишао сам положај на врху Шавног Брда и тек се вратио у 20 часова. Непријатељ се није даље кретао од Брезове Главе, већ одатле обезбјеђује кретање својих снага преко Буковика, комуникацијом у правцу Шавника.

18 мај 1942

Јутрос од 6—7,40 часова одржали смо састанак Штапске партиске ћелије, који смо морали на брзу руку да завршимо, јер је непријатељ напао 3 чету и тамо се увелико чула борба. По

договору, на положај Шавно Брдо пошли су другови Димитрија и Војо Ш., а ја сам остао да спремим и пошаљем извјештај Штабу одреда и да одржавам везе са четама. Наредили смо, да се, као појачање 3 чети, на Шавно Брдо пошаље један вод из 2 чете. Пјешадиска ватра није још нарочито јака, али непријатељ бацачима систематски туче Шавно Брдо, а топовима Гоње Поље и школу у Ораћу. У 10 часова је, за једно краће вријеме, престала пјешадиска ватра. Наши су успјели да одбаце четнике, који су били, са заставом на челу, пошли у напад. У 11 часова почела је артиљерија да туче наш положај на Шавном Брду, а у 11:30 часова опет је почело препуцавање.

Чује се покрет моторизације у правцу Горњег Поља. До сада имамо свега једног лакше рањеног у руку. Други ударни батаљон, који је посиједао положаје изнад Вира, започео је борбу са непријатељем. У 12,20 часова осматрач је јавио, да се велика колона Италијана, са комором, и четника креће у правцу Горњег Поља. Већ су стигли изнад кућа Пантовића, и наша 1 чета је ступила у дјејство.

Послао сам извјештај Главном штабу о развоју догађаја. Борба на Шавном Брду била је све жешћа. Непријатељске снаге су неколико пута бројније од наших, тако да постоји опасност да ту премоћ искористе; заобиђу наше лијево крило и угрозе повлачење чете. У 15 часова наши се повлаче из Шавног Брда; дјелимично преко села Ораћа, а дјелимично горе у правцу према Љељену. Ови, који се повлаче преко Ораћа, пролазе поред куће у којој је био смјештен Штаб. Скрећем им пажњу да се појединачно пребацују, да не би навлачили ватру непријатељске артиљерије. Кад су посљедњи прошли, и сам крећем из села. Непријатељски осматрачи су, сигурно, пратили повлачење наших снага, па је одједанпут артиљерија почела да туче терен изнад Ораћа, као и читаво брдо горе. Гранате су експлодирале околу. Повлачење је споро одмицало. Терен слабо штити, стрм је и готово окомито пада према селу. Сунце је припекло — људи су се купали у зноју, а истовремено их је морила страховита жеђ. Брзо сам се заморио; једва сам се вукао уз брдо. Кад смо мало поодмакли, задржали смо се на једној коси изнад села. Друг Јошо Абрамовић ми је саопштио одлуку, коју му је пренио осматрач Лучић из 2 чете, да је основни правац повлачења Јасеново Поље.

На коси сам се задржао са пет другова, ради осматрања, а остале борце сам упутио даље према Јасенову Пољу, стављајући им у задатак да провјере чим ухвате везу, да ли је то заиста правац повлачења, па уколико није, да ме обавијесте. Нешто касније ми рече и курир Милосав, да је велики број људства 2 и 3 чете отступио према Јасенову Пољу, па смо се и ми тамо упутили и послје 20 часова стигли у Крстате Доле. Овдје је требала да буде и наша кухиња, али, изгледа, када је загустила борба — Љубоју је, ради сваке сигурности и одавде помакао нешто даље и смјестио у близину Штаба одреда. Кад смо стигли тамо, људи су до-

били за вечеру само хљеб и месо. Послије вечере смо одмах организовали стражу на Цртовом Бријегу. Око пола ноћи прикупио се још један број људства 2 чете позади наше страже. Чим је мркло, људи су се врло тешко сналазили у шуми због непознатог терена.

19 мај 1942

У 2,40 часова легао сам са другом Јагошем да спавам, а у 4,30 смо се пробудили. Према распореду, 1 чету која се била мало одморила, поставили смо на положај Цртов Бријег до зелене букове шуме; лијево од ње, даље, другу, а трећа чета треба да посједне положај Љељена према Студеној. Стигао је и командир 3 чете, а ту је и тешки митраљез. Око 7 часова, по споразуму са друговима Јагошем и Павлом, а по препоруци друга Рајка М. из Ораха, примили смо пет нових ударника и распоредили их — три у другу, а два у трећу чету.

Пошто сам се увјерио да се припрема ручак за људе, пошао сам у Штаб одреда да разговарам о томе, ко треба да посједне терен од Цртова Бријега до Чоловића споменика на комуникацији Никшић—Јасеново Поље. Тамо сам нашао само друга Воја Н., и он ми није могао ништа одређеније о томе рећи. Кад сам се вратио натраг, пожурио сам да људи на положајима добију што прије ручак, јер су га они који су били ту, близу кућиње, већ примали.

Послије подне смо добили од Штаба одреда наређење, у којему је био означен даљи правац нашег повлачења у случају веће нужде и јачег притиска непријатеља. Тек сам био почео да пишем извјештај Штабу одреда, у то вријеме је стигао к нама друг Војо Н., и ми смо, по договору, упутили курира за Димитрију и Воја Ш.

Из 2 чете су јавили да је у току прошле ноћи дезертирало десет бораца, међу којима и водник 1 вода Божо Пејовић.

20 мај 1942

Око 4,15 часова непријатељ је, опет, почео да пуца у правцу Шипачна. Димитрија, Војо Ш. и ја обилазили смо положај који држи 1 чета. Наши су са три бацачке мине гађали непријатељски логор, али, изгледа, промашили су. Као одговор на ово, артиљерија је једно краће вријеме тукла Сурдуп и Јасеново Поље. Обилазак положаја, поред осталог, користимо и за разговор са људима о политичким догађајима и другим питањима. Мјесто Алексе Мишуровића, за вођу мино-бацачког одјељења поставили смо Петра Перутовића. Минобацач који смо прије неки дан добили од Штаба одреда, вратили смо као неисправан. Борци 1 чете на положају нијесу добили на вријеме ручак.

У 13 часова вратили смо се Војо и ја у Штаб батаљона. Успут смо срели друга Баја Н., који је постављен за командира 3 чете. Рада Кнежевића упутићемо Штабу одреда због новог

Као појачање, у батаљону добили смо 31 борца, који су преостали од самосталне чете.

Данас око 9 и по часова, према извјештају, патрола 1 чете, сукобила се са једном четничком патролом изнад села Шипачна, и ранила једног четника.

24 мај 1942

Прије подне сам извршио распоред додијеленог људства по четама. Обишао сам станове гдје су борци били смјештени. Данас за ручак није било хљеба, а оно што је спремљено, било је неслано.

Опет се истиче значај вођења дневника, и ја, као политички комесар батаљона, треба да га лично водим.

Био је послије подне код нас у обиласку политком одреда. Одржали смо дужи састанак. Дао ми је упутства о организацији ОБ у батаљону. Мало касније смо одржали и састанак партиског бироа у батаљону, којему је присуствовао друг Војо, замјеник политкома одреда.

Борци су послије подне вјежбали оружјем; учили нишањење како пушком, тако и аутоматским оруђима.

Од 17 и по часова дат је одмор и данас се тек први пут, послије десет дана, чула пјесма. Од 19,20 часова саслушавао сам друга Д. В. Послије вечере дуго се чула пјесма. Ово је, већ, довољан доказ да су се људи мало одморили.

25 мај 1942

Обишао сам све станове и организовали смо парење и прање веша.

Ја и друг Коле Р., од 9—12 часова, према одлуци батаљонског бироа, саслушавали смо друга Д. Б., због недругарског односа према другу Воју Ш., а послије подне помагао сам своје замјенику попуњавати кадровник.

Од 16—18 и по часова одржали смо састанак партиског актива у батаљону и на њему дискутовали о задацима који се постављају пред чланове Партије. Исто тако, на састанку је указано на неке грешке и пропусте који се чешће појављују.

Од 22—23 часа изводили смо пробне узбуне по четама. Најбољи успјех је постигла 1 чета.

26 мај 1942

Од 7—11 часова саслушавао сам четворицу ухапшених сељака из Ораха, који су се били ставили на расположење и у службу четника и тамо одређени као некакви органи „реда“. Као легитимација пред окупатором и његовим слугама, служиле су им траке, две су ови већ имали на лијевој руци. Ову четворицу, као и још два дезертера, похапсила је, разоружала и спровела у току ноћи наша патрола са другом Јагошем К., замјеником политкома чете. Овом приликом су заплијенили 6 пушака, 165 метака и дви-

је италијанске бомбе. Послије саслушања ова четири биједника смо пустили, а дезертере спровели Штабу одреда.

Око 10 часова био је код нас замјеник команданта одреда друг Ђуро Р. и саопштио нам је да ће батаљон бити попуњен новим људством и постављен на положај од Студене до Дубраве — те у вези са овим, било је потребно, да се повуче позади положаја и припреми за пријем нових бораца и њихов распоред по четама.

Од 17—19 часова читави батаљон је направио покрет и стигао на одређено мјесто, гдје су дошли и другови из Главног штаба Блажо Јовановић и Саво Оровић, а из Штаба одреда Михаило Ј. и Војо Н. О политичкој ситуацији и нашим задацима борцима је говорио друг Блажо, а послије њега, о потреби немилосрдне борбе против непријатеља, говорио је друг Саво Оровић.

У комисији за пријем и распоред људства које нам је додијељено из 4 ударног батаљона и његов распоред по четама, били смо одређени ја и другови Јагош К. и Драго В., — тако, да чим су ови борци стигли, у 22 часа, били су примљени и распоређени.

27 мај 1942

У три часа 1 и 2 чета су пошле на положај. Ми се налазимо са 2 четом до Јасенова Поља. До 10 часова помагао сам да се што боље организује смјештај 2 чете и Штаба батаљона; а од 10—13 часова одржали смо састанак Штапске партиске групе (јединице). Око 11 часова обавијештени смо да су у Прагу стигла два батаљона Зетског одреда. Одмах смо упутили патролу за повезивање.

Одржали смо састанак Штаба батаљона од 18—19,30 часова, на којему је присуствовао и нови замјеник команданта, друг Јован В. На састанку смо одлучили да се припреме упутства о раду и непосредним задацима који се постављају пред наш батаљон, и да се што прије доставе командама чета.

Батаљони Зетског одреда стигли су у 21 час. Борци су добили унапријед припремљену вечеру. Преноћили су у нашем суједству.

Саво Брковић